

Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr

Necmettin Alkan

İstanbul, Kronik Kitap, 2023, 336 sayfa, ISBN: 978-625-6989-45-0.

Hikmet YURTERİ*

Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr başlıklı kitabın yazarı Necmettin Alkan, 1990 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olmuş, doktorasını Freiburg Albert Ludwig Üniversitesinde yaptıktan sonra akademik kariyerine 2003 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde başlamıştır. 2009’da doçent, 2014 yılında ise profesör olmuştur. Hâlen Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr adlı eserde, Osmanlı Devleti’nin, farklı boyutlarıyla en fazla tartışılan hükümdarlarının başında yer alan Sultan II. Abdülhamid’in otuz üç yıllık saltanat sürecinde cereyan eden siyasal, sosyal ve iktisadi gelişmeler, hünkârın hayatı çerçevesinde derin bir analize tabi tutulmuştur. Kitap, altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, modernleşen Avrupa’ya karşı Osmanlı geleneksel düzeninin bozulması açıklanmıştır. İkinci bölümde, Sultan II. Abdülhamid’in kişilik özelliklerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, Padişah’ın çocukluk yılları anlatılmıştır. Dördüncü bölümde, gençlik yılları, ticaret ve siyasetle tanışmasının üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümde, II. Abdülhamid’in tahta çıkış yılları aktarılmıştır. Altıncı bölümde ise hükümdarlığının en tartışmalı konuları olan yönetim tarzı, iktidar değişiklikleri, iç ve dış siyasete bakışı ve modernleşme hareketleri ele alınmıştır. Ayrıca kitabın başında ön söz ve giriş kısımlarına; sonunda ise sonuç,

* Doktorant, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Tokat, hikmet.yurteri@gop.edu.tr, ORCID: 0009-0005-1208-6088

kaynakça, şahıs dizini, yer dizini ve kavram dizini kısımlarına yer verilmiştir.

Kitapla ilgili dikkat çeken ilk husus, çarpıcı bir metaforla simgeleştirilmiş olan “arafta bir hünkâr” benzetmesidir. Zira Sultan II. Abdülhamid hakkında “Kızıl Sultan mı Ulu Hakan mı?” kavramıyla klişeleşmiş olup ifrat ve tefrite savrulan siyasi tartışmaların getirmiş olduğu ön yargılar, onun tarihsel çerçevede tarafsız olarak değerlendirilmesini sınırlamıştır. Yazar, bu durumu okuyucuların dikkatine sunarak, kitabın başlığını seçme nedenini şu ifadelerle açıklamıştır: “*Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr başlığı; onun karmaşık şahsiyetini, günlük hayatındaki çelişkili durumlarını, ikilemleri yönetimini, döneminde devletin durumunu ve tarih camiasının hakkındaki bölünmüşlüğü sembolize ettiği düşüncesiyle tercih edilmiştir.*”

Eserin çeşitli bölümlerinde, Sultan’ın “arafta kalmış” hâllerine örnekler verilmiştir. Bunlardan biri, Sultan’ın dindar ve modern kimliğini eş zamanlı olarak yaşamasıdır. Sultan, çocukluk yıllarında aldığı dinî eğitimle gençlik yıllarında öğrendiği Avrupa modernizmini birleştirmiş ve bu kültürel geçişkenliği yaşamı boyunca korumuştur.

Yazar, Sultan II. Abdülhamid’in yetiştiği zamanın ruhunu anlatarak başladığı eserinde, Osmanlı Devleti’nin genel durumu hakkında bilgiler aktarmıştır. II. Abdülhamid’in çocukluğu, gençliği ve kişiliği detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Yazar, II. Abdülhamid’in şehzadelğine denk gelen çocukluk ve gençliğini çıraklık, veliahtlık dönemini kalfalık, hükümdarlık dönemini ise ustalık olarak tanımlamıştır. Takip eden bölümlerde, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı’nın içinde bulunduğu durum; dönemin siyasi, sosyal, askerî ve ekonomik bağlamı; Abdülhamid’in iç siyaseti, dış siyaseti ve modernleşme faaliyetleri gibi konular ele alınmıştır. Böylece kitap salt bir biyografi olmaktan çıkarak dönemin tarihsel arka planının fotoğrafını sunan bir kaynak hâlini almıştır.

Yazar tarafından oldukça kısa tutulan ilk bölümde, II. Abdülhamid’in doğduğu dönem tasvir edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin gücünü yitirdiği ve hızla modernleşen Avrupa karşısında geride kaldığı bu dönemde işlerin çözümü Avrupa’yı bilimsel, düşünsel, siyasi, ekonomik, askerî ve teknolojik alanlarda takip etmede aranmıştır. *Modernleşme* tabiriyle kavramsallaştırılan değişiklikler öncelikle saray ve çevresinde etkili olduğundan, II. Abdülhamid ve yönetim tarzı söz konusu tarihsel bağlamdan kopuk düşünülemez. Şöyle ki, dördüncü bölümde anlatılan Sultan Abdülaziz, Veliaht Murat, Şehzade Abdülhamid ve Şehzade Yusuf İzzettin’in, Osmanlı tarihinde ilk defa görülen Avrupa seyahatleri Abdülhamid’i derinden etkilemiş, Sultan yıllar sonra, bu seyahatte karşılaştığı altyapı ve demir yolu modernleşme faaliyetlerini Osmanlı’da hayata geçirmiştir.

Sultan’ın kişilik özelliklerine yoğunlaşan ikinci bölümde, on farklı kişilik özelliği irdelenerek şüpheli kişiliğine dair dikkat çekici örnekler sunulmuştur. Sultan’ın polisiye romanlara meraklı olması şüpheli kişiliğini beslemesiyle ilişkilendirilmiştir. Nitekim bu romanlarda olayların aydınlatılabilmesi için şüphe duyulması gerekmektedir. Bir diğer örnek, okuduğu yabancı kitaplarda suçluların bazı ortak özellikleri olduğunu öğrenip, bu bilgiden etkilenerek suçluların fotoğraflarını çektirmesi ve incelemesidir. El ve parmak şekillerinden analizler yaparak, insanların cinayet işlemeye meyilli olup

olmadığını anlamaya çalışmıştır. Yazar bu durumu yine Sultan'ın şüpheciliğiyle alakalı bulmakta ve belki de kafasında kişileri bu standartlara göre değerlendirdiği yorumunu yapmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in sarf etmiş olduğu "*Benim kimseye itimadım yoktur*" ve "*Basiret, emniyetin babasıdır, evvela basiret. Sonra emniyet!*" sözleri de şüpheli kişiliğini gözler önüne sermektedir. Şüphecilik, II. Abdülhamid'de suikast ve hastalık korkularının gelişmesine ve Sultan'ın, devleti her geçen gün daha da sertleşen bir anlayışla yönetmesine neden olmuştur.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, Sultan II. Abdülhamid'in çocukluk ve gençlik yılları detaylı şekilde ele alınmıştır. Bunun nedeni, insan hayatında erken dönemde yaşananların daha sonraki yıllarda insanın üzerinde psikolojik etkilerinin olacağı ve davranışlarını şekillendireceği düşüncesidir. II. Abdülhamid dönemiyle ilgili tarih yazıcılığımızda çok sayıda eser verilmiştir. İncelenen eseri bunlardan ayırt eden özelliklerden biri, Sultan'ın yönetim tarzını değerlendirirken geçmişten gelen yaşantısını temel alarak psikolojik tahlillerde bulunması olmuştur. Bu tahliller arasında en çarpıcı olanlardan biri şudur: II. Abdülhamid 8 yaşındayken annesini, 19 yaşındayken de babasını verem hastalığından kaybetmiştir. 33 yaşına geldiğinde ise 6-7 yaşlarındaki kızı yanarak vefat etmiştir. Üst üste ve erken zamanlarda yaşadığı bu kayıplar Sultan'ı aşırı tedbirli davranmaya ve kendisi için güvenli bir ortam oluşturmaya itmiştir. Yaşadıkları, kişiliğinde şüphecilik ve güvensizlik gibi özellikler geliştirmesine, bu özelliklerin yansıması olarak da devlet yönetiminde otoriter, kısıtlayıcı, jurnalciliği teşvik eden bir tarz benimsemesine sebebiyet vermiştir.

II. Abdülhamid'e taht yolunun açılması sürecini anlatan beşinci bölümde dikkate değer noktalardan biri, amcası Abdülaziz'in askerî darbeye tahttan indirilmesi ve abisi V. Murad'ın da akıl sağlığıyla ilgili sorunlar yaşaması nedeniyle bir anda hükümdarlığa yükselmiş olmasıdır. Hükümdarlığa gelmesinin perde arkasında, şehzadelik yıllarında Avrupalı büyük devletlerin sefirleriyle olan yakın ilişkileri analize tabi tutulmuştur. II. Abdülhamid'in bu kişilerle gizli temasları olduğu ve tahta çıkış sürecinde bazı Avrupalı büyükelçilerden destek gördüğü de iddialar arasındadır.

Kitabın altıncı ve son bölümünde, II. Abdülhamid'in hükümdarlık yılları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazara göre Meşrutiyet'i ilan etme vaadiyle çıktığı tahtta ilk dönem çift başlı bir yönetim uygulayan II. Abdülhamid, kendisini tahta çıkararak Meşrutiyet yanlısı ekibi tasfiyesiyle birlikte yönetimi tamamen ele almış, tekrar Meşrutiyet'i ilan edeceği 1908 yılına kadar da saray merkezli bir yönetim tavrı sergilemiştir. Sarayın masraflarını kısması, sadrazamları ayakta bekleme uygulamasını kaldırması, çok sık sadrazam değişikliği yapması, yönetimi Dolmabahçe'den Yıldız Sarayı'na taşınması, şehzadelik yıllarından alıştığı ticaret ve borsa gibi para kazanma yollarını öğrenmek için bankerlerle görüşmeler yapması kitapta geçen icraatından bazılarıdır. Bunların dışında Sultan Abdülhamid döneminde istihbarat, jurnal ve sansür uygulamaları yoğun olarak yaşanmış ve bu uygulamalar Sultan'a karşı muhalefeti artırmıştır. Devlet memurları ve hatta bakanlarla ilgili jurnallerin verilmesi toplumda karşılıklı güvensizlik ve şüphe duygularını yaygınlaştırmış, toplumsal psikoloji bundan olumsuz etkilenmiştir. Tüm bu yaşananların arasında II. Abdülhamid'in yedi defa da darbe teşebbüsüne maruz

kaldığı, en ilginç bilgilerdendir. II. Abdülhamid'in yönetimi boyunca iç siyasette en fazla mücadele etmek zorunda kaldığı grup, daha sonraları kendisini tahttan indirecek olan Jön Türkler olmuştur. Dış siyasetteki yönetimiyle ilgili en ilginç veri, Sultan'ın pragmatist kişilik yapısının çok ciddi bir denge diplomasisi yürütebilmesine olanak sağlamasıdır. Özellikle İngilizlerle olan ilişkisi bu bağlamda ele alınabilir. Şehzadelik döneminde yakın ilişkiler kurduğu, tahta çıkmasında yardımcıları olan ve hatta yönetimi boyunca muhaliflere karşı yardım istediği İngilizler, haksız toprak talebinde bulununca onlardan uzaklaşarak yüzünü Almanya'ya dönmesi Osmanlı-Alman partnerliğinin gelişerek Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olmalarına kadar uzanmıştır. Yazara göre, II. Abdülhamid'in uyguladığı denge politikası, konjonktür gereği akıllıca ve Osmanlı çıkarlarına uygun bir yaklaşımdır.

II. Abdülhamid'in hükümdarlığı zor bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu sebeple Sultan'ın kararları ve yönetim tarzı eleştirilirken siyasi perspektifin etkileri de göz önüne alınmalıdır. Bu zaviyeden bakıldığında, yazarın mümkün olduğunca objektif davrandığı ve dengeyi gözetmeye gayret gösterdiği görülmektedir. Yazar, eserin başında, tarih biliminin doğası gereği araştırılan konuların eldeki kaynaklarla şekillendirilen tarihsel bir kurgu olarak sunulduğunu belirtmiştir. Kendisi de bu tanıma uygun şekilde, ulaştığı kaynaklar çerçevesinde azami düzeyde nesnel bir bütünlük sunmuştur. Bu bağlamda, yazarın yorum ve yargılarını ara değerlendirmeler şeklinde ayrı başlıklarda vermesinin olumlu olduğu düşünülmektedir.

Eseri bir tarih kaynağı olarak değerlendirmek gerekirse; yazarın dili sade ve sürükleyici, olayları sunuş biçimi çok akıcıdır. Kitap, titiz bir araştırma ve belgeleme çalışmasının ürünüdür. Dönemin arşiv belgelerinden ve birinci elden kaynaklarından yoğun olarak istifade edilmiş; Türk, Alman ve Avusturya gazetelerine yoğun olarak başvurulduğu görülmüştür. Yazar, Sultan II. Abdülhamid'i tanıyan ve uzun süre yakın çevresinde bulunan kişilerin kaleme aldığı hatıratlardan da yararlanmış. Bu şekilde zengin kaynak kullanımı, II. Abdülhamid'in hayatına geniş bir perspektiften yaklaşılabilmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca kitapta sadece bilgi vermek yerine bulguların tartışılması ve eleştirel bakış açısıyla yorumlanması söz konusudur. Bu yönleriyle eser, Abdülhamid dönemine ilgi duyan okurlar için doyurucu bir muhtevaya sahiptir.

Alan araştırmaları için akademik ve popüler anlamda mühim bir kaynak niteliği taşımakla birlikte II. Abdülhamid döneminin karmaşık dinamiklerinin anlaşılabilmesi için, tarihsel bağlama nispetle yorum kısımlarının daha da artırılması beklenirdi. Bunun dışında, II. Abdülhamid'in kişilik ve liderlik özellikleri irdelendiği gibi dönemin diğer önemli figürlerinin psikolojik tahlillerine de yer verilerek, yönetim ve politikaların daha iyi anlaşılması sağlanabilirdi. Zira yazara göre, ilgili dönemde yaşananlarda bürokratların da önemli etkileri bulunmaktaydı. Ek olarak, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden ölümüne kadar olan yaşam safhası kitabın kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu zaman diliminin de eserde yer alması biyografik bütünlük açısından tamamlayıcı olabilirdi.

Sonuç itibarıyla, *Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr* adlı bu eser, çarpıcı tespitleri ve belgesel yönüyle hem tarih araştırmacılarının hem de bu alana ilgi duyanların çok istifade edeceği bir çalışma

olarak, bu alanda daha önce bilinenlerin dışında yeni bilgilerin gün yüzüne çıkmasına da vesile olmuştur.